

Structural-semantic analysis of the Uzbek-English translation of enantiosemy found in hadiths

Umida ABDULLAEVA¹, Farida RUZIEVA²

Uzbekistan State World Languages University

ARTICLE INFO

Article history:

Received December 2024

Received in revised form

10 January 2025

Accepted 25 January 2025

Available online

25 February 2025

Keywords:

enantiosemy,
structural-semantic analysis,
translation,
hadiths,
lexical meaning,
semantic opposition,
arabic language,
translation strategies,
cross-linguistic comparison,
cultural context.

ABSTRACT

This article analyzes the structural-semantic features of translating enantiosemy found in Hadith texts from Uzbek to English. Enantiosemy is the phenomenon in which a single word or unit has opposite meanings. This article examines how this phenomenon is expressed in translation, as well as issues related to semantic shifts or omissions that may occur during the translation process. As a result of the analysis, translation strategies and their effectiveness are evaluated.

2181-3701/© 2024 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol3-iss2/S-pp326-330>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Hadislarda uchraydigan enantisemiyaning o'zbekcha-inglizcha tarjimasining struktur-semantik tahlili

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

enantisemiya,
struktur-semantik tahlil,
tarjima,
hadislar,
leksik ma'no,
semantik qarama-qarshilik,
arab tili,
tarjima strategiyalari,
kross-lingvistik taqqoslash,
madaniy kontekst.

Mazkur maqolada hadis matnlarida uchraydigan enantisemik birliklarning o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilinishining struktur-semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Enantisemiya – bu bitta so'z yoki birlikning qarama-qarshi ma'nolarga ega bo'lishi holatidir. Ushbu maqolada tarjimada bu hodisaning qanday ifodalanishi, tarjima jarayonida semantik siljishlar yoki yo'qotishlar yuzaga kelishi masalalari o'rganiladi. Tahlil natijasida tarjima strategiyalari va ularning samaradorligi baholanadi.

¹ Senior Lecturer, Uzbekistan State World Languages University.

² Student, Uzbekistan State World Languages University.

Структурно-семантический анализ узбекско-английского перевода энантиосемии, встречающейся в хадисах

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

энантиосемия,
структурно-
семантический анализ,
перевод,
хадисы,
лексическое значение,
семантическое
противопоставление,
арабский язык,
стратегии перевода,
кросс-лингвистическое
сравнение,
культурный контекст.

В данной статье анализируются структурно-семантические особенности перевода энантиосемии, встречающейся в текстах хадисов, с узбекского на английский язык. Энантиосемия – это явление, при котором одно слово или единица имеют противоположные значения. В статье рассматривается, как это явление выражается в переводе, а также вопросы, связанные с семантическими сдвигами или утратами, которые могут возникнуть в процессе перевода. В результате анализа оцениваются стратегии перевода и их эффективность.

KIRISH

Hadislar islomiy aqida va axloqiy qarashlarning shakllanishida muhim manba hisoblanadi. Ularda din, axloq, huquq, ijtimoiy hayot va madaniyatga oid qimmatli g'oyalar mujassam bo'lib, musulmonlar uchun amaliy hayotda yo'riqnomalik vazifasini bajaradi. Shunday muhim manbalarni boshqa tillarga, xususan, ingliz tiliga tarjima qilish, faqatgina lingvistik emas, balki madaniy va diniy kommunikatsiya nuqtai nazaridan ham muhim jarayon sanaladi. Hadislarda uchraydigan ayrim til hodisalari, xususan, **enantisemiya** (ya'ni bir so'zning kontekstga qarab qarama-qarshi ma'no anglatishi), tarjima jarayonida murakkabliklar tug'diradi. Enantisemik birliklar, odatda, chuqur kontekstual va madaniy anglamani talab qiladi. Ularning tarjimada to'g'ri ifodalanmasligi diniy mazmunning noto'g'ri talqin qilinishiga, hatto ma'naviy yo'naltirishdagi xatoliklarga olib kelishi mumkin. Mazkur tadqiqot aynan shunday hollarda tarjimon qanday strategiyalardan foydalanganini, tarjimada semantik noaniqliklar yoki yo'qotishlar yuzaga kelgan-kelmaganini, enantiosemlarning struktur-semantik jihatdan qanday tasniflanishini chuqur tahlil qilishga qaratilgan.

Hadislar – islomiy ta'limot va axloqiy mezonlarning muhim manbai bo'lib, ularning tarjimasi diniy va madaniy an'analarni yetkazishda katta ahamiyatga ega. Biroq, hadislarda uchraydigan ayrim leksik birliklar, xususan, enantiosemlar, tarjimada jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi. Enantisemiya – bu bir so'zning kontekstga qarab mutlaqo qarama-qarshi ma'nolarni ifodalashidir. Mazkur maqola quyidagi savollarga javob izlaydi:

1. Hadis matnlarida qanday enantisemik birliklar ko'proq uchraydi?
2. Ular o'zbek tilida qanday ifodalangan va ingliz tiliga qanday tarjima qilingan?
3. Tarjimada qanday struktur-semantik o'zgarishlar yuz beradi?

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tadqiqot sifatli (qualitative) tahlil usuliga asoslanadi. Tahlil uchun hadislarning arabcha matnlari, ularning o'zbekcha tarjimalari va shu tarjimalarning ingliz tilidagi variantlari tanlab olindi. Ish jarayoni quyidagi bosqichlardan iborat bo'ldi:

1. Enantisemik birliklarni aniqlash va ularning kontekstda qanday ma'no anglatishini belgilash;
2. O'zbekcha va inglizcha tarjimalarni taqqoslash;
3. Struktur-semantik jihatdan tasniflash;
4. Tarjima strategiyalarini Vinay va Darbelnet modeliga tayangan holda tahlil qilish.

Ushbu ilmiy tadqiqotda sifatli (qualitative) va taqqoslov-analitik (contrastive-analytical) yondashuv asosida ish olib borildi. Tadqiqot materiali sifatida:

1. Arab tilidagi hadislarning asl nusxalari,
2. Ularning o'zbek tiliga rasmiy tarjimalari (masalan, Imom Buxoriy, Imom Termiziy hadis to'plamlaridan),
3. Ingliz tilidagi tarjimalari (Muhammad Muhsin Khan, Nasiruddin al-Khattab kabi tarjimonlar ishi) tahlil uchun tanlab olindi
4. Tahlil quyidagi bosqichlarda olib borildi:

Enantisemik birliklarni aniqlash – O'zbek tilidagi hadis tarjimalaridan qarama-qarshi ma'noga ega bo'lgan so'zlar tanlab olindi.

Tarjimalarni taqqoslash – Ushbu birliklarning ingliz tilidagi muqobillari o'rganildi.

Struktur-semantik tasnif – Enantisemik birliklar morfologik shakli, sintaktik vazifasi va semantik roli asosida guruhlariga ajratildi.

Tarjima strategiyalarini tahlil qilish – Vinay va Darbelnet (1958) tomonidan taklif qilingan tarjima usullari asosida tarjimonlarning yondashuvi baholandi (so'zma-so'z, modulyatsiya, transpozitsiya, ekvivalent, adaptatsiya va h.k.).

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Tahlil jarayonida 40 dan ortiq hadis namunalari asosida enantisemik birliklar aniqlanib, ularning tarjimasida quyidagi holatlar qayd etildi:

1. Leksik enantisemiya:

So'zlar morfologik jihatdan bitta shaklda bo'lib, kontekst asosida ikki qarama-qarshi ma'noni ifodalaydi. Masalan, o'zbek tilidagi "halokat" so'zi ayrim hadislarda jismoniy yo'q bo'lishni (destruction), boshqalarida esa Alloh yo'lida halok bo'lib najot topishni (salvation) anglatadi. Ingliz tilida esa bunday holatlar ko'pincha "loss", "destruction" yoki "salvation" kabi turli so'zlar bilan beriladi, bu esa semantik sodiqlikni buzadi.

2. Kontekstual enantisemiya:

Masalan, "fitna" so'zi ayrim hadislarda "sinov", boshqalarida esa "ixtilof" yoki "tartibsizlik" ma'nosini beradi.

Tarjimonlar bu so'zni turlicha – "trial", "discord", "temptation" tarzida tarjima qilgan, ba'zilar esa izoh bilan to'ldirgan.

3. Figurativ enantisemiya:

Ma'nosi metaforik yoki ramziy kontekstda qarama-qarshilik kasb etuvchi so'zlar.

Masalan, "zulmat" so'zi faqat jismoniy qorong'ilik emas, balki ruhiy holat, yo'ldan adashish, ba'zida esa Allohning sinovi sifatida ijobiy ma'noga ega bo'lishi mumkin.

Ingliz tarjimalarida bu so'z ko'pincha oddiygina "darkness" sifatida ifodalangan va konnotativ qatlamlar ko'pincha yo'qolgan.

Tahlil jarayonida quyidagi asosiy enantisemik birliklar aniqlandi:

Leksik enantisemiya: masalan, "halokat" so'zi kontekstga qarab ham "yo'q bo'lish", ham "najot" ma'nosini anglatishi mumkin.

Kontekstual enantisemiya: “*fitna*” so’zi ba’zida “sinov”, ba’zida esa “ixtilof” ma’nosida tarjima qilingan.

Obrazli enantisemiya: ba’zi hollarda metaforik ifodalar sababli bir so’z ikki qarama-qarshi ma’noni anglatadi.

Tarjima strategiyalari:

So’zma-so’z (literal) tarjima ko’p hollarda ikki tomonlama ma’noni yetkazishda oqizlik qiladi.

Modulyatsiya (modulation) strategiyasi orqali semantik o’zgarishlar kiritilib, enantisemiyaning anglatmoqchi bo’lgan nozik ma’nosi saqlanadi.

Ekvivalentsiya (equivalence) usuli idiomatik ifodalarda qo’llaniladi, lekin bu ba’zida chuqur diniy-ma’naviy ma’nolarning yo’qolishiga olib keladi.

Tahlillar shuni ko’rsatdiki, hadis tarjimalarida enantisemiyaning ko’plab hollari ingliz tiliga to’liq yetkazilmaydi. Buning sabablari ikki tilda mavjud bo’lgan struktur-fonetik va semantik farqlar, shuningdek, diniy-kontekstual bilimsizlik bilan bog’liq bo’lishi mumkin. Masalan, “*zulmat*” so’zi ba’zida “tubandik” ma’nosida, ba’zida esa “ruhiy poklanish” ma’nosida ishlatiladi, lekin inglizcha tarjimada u oddiygina “darkness” deb tarjima qilinib, ma’naviy-ruhiy ma’no yo’qolgan. Shu sababli tarjimon nafaqat til bilimiga, balki diniy kontekstni ham chuqur anglashga ega bo’lishi zarur. Ba’zi hollarda qo’shimcha izoh (footnote) yoki ikki tomonlama tarjima varianti berish maqsadga muvofiq bo’ladi. Tarjima jarayonida enantisemik birliklarning to’g’ri anglanmasligi yoki ularning kontekstual ma’nolarini saqlab qolmaslik holatlari ko’p uchraydi. Bu, asosan, tarjimonlarning diniy-madaniy kontekstni yetarlicha chuqur tushunmasligi yoki bunday hollarda izohli tarjimalarni tanlamasligi bilan bog’liq. Bundan tashqari, ingliz tilining tuzilmasi o’zbek yoki arab tilidagidek ko’p ma’noli so’zlarga unchalik boy bo’lmaganligi sababli, tarjimonlar muqobil strategiyalardan foydalanishga majbur bo’ladi. Bu esa, ba’zida semantik aniqlikni pasaytiradi. Ko’pgina holatlarda modulyatsiya va ekvivalent strategiyalari enantisemiyaning qisman saqlab qolishda samarali bo’lgan. Biroq, so’zma-so’z tarjima holatlarida enantisemik xususiyatlar deyarli yo’qolgan. Shuningdek, ushbu tadqiqot davomida aniqlanishicha, tarjimonlar ko’pincha kontekstga xos ijtimoiy-diniy nuqtalarni tarjima qilishda izoh berishdan qochgan yoki uni izoh kitobiga qoldirgan. Bu esa, matnni to’liq tushunishga xalaqit beradi.

XULOSA

Hadis matnlaridagi enantisemik birliklarni tarjima qilishda semantik aniqlik va diniy mazmunni saqlab qolish muhim ahamiyatga ega. Struktur-semantik tahlil shuni ko’rsatdiki, so’zma-so’z yoki haddan ortiq moslashtirilgan tarjima usullari enantisemiyaning chuqur qatlamlarini to’liq ifoda eta olmaydi. Hadislardagi enantisemik birliklarning o’zbekcha-inglizcha tarjimasi o’ta mas’uliyatli va ehtiyotkorlikni talab qiluvchi jarayondir. Tarjima jarayonida nafaqat lingvistik, balki diniy, madaniy va kontekstual tafakkur ham muhim rol o’ynaydi. Tarjimonlar enantisemiyaning to’laqonli yetkazish uchun oddiy so’z tanlashdan ko’ra, kontekstual izohli yondashuvni afzal ko’rishlari kerak. Har bir enantisemik birlik uchun izoh, kontekst yoki alternativ tarjima taklif etilishi maqsadga muvofiq. Tarjimonlar lingvistik kompetensiya bilan bir qatorda diniy-huquqiy bilimiga ham ega bo’lishi lozim. Kelgusida mashinaviy tarjima vositalari (masalan, ChatGPT, DeepL) yordamida enantisemiyaning tarjimada qanday ifodalanishini alohida tadqiq qilish dolzarb vazifalardan biri bo’lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. **Bahar, D.** (2005). *Enantisemiya va uning lingvistik tahlili*. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi. (Enantisemiyaning nazariy va amaliy jihatlarini haqida asosiy tushunchalar.)
2. **Azizov, F.** (2011). *Tarjima nazariyasi: metodologik va amaliy asoslar*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti. (Tarjimaning lingvistik va madaniy jihatlarini o'rganadi, shu jumladan, enantisemiyaning tarjimadagi o'rni.)
3. **Xodjaeva, L.** (2016). *Hadislar va ularning lingvistik tahlili*. Tashkent: O'qituvchi. (Hadislarning semantik va leksik tahlili, o'zbek tilidagi tarjimasi.)
4. **Saidov, S.** (2013). *Lingvistik enantisemiya va uning tarjimadagi ko'rinishlari*. Tashkent: Uzbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi. (Enantisemiyaning lingvistik va leksik jihatlarini va uning tarjimadagi murakkabliklari.)
5. **Maksudova, D.** (2017). *Tarjimaning semantik va pragmatik tahlili*. Toshkent: Imom Buxoriy nashriyoti. (Tarjimaning semantik va pragmatik tahlili, shu jumladan, Hadislarning tarjimasi.)
6. **Nazarov, A.** (2020). *Enantisemiya va uning interlingvistik tahlili*. Journal of Linguistic Research, 35(2), 45-60. (Enantisemiyaning lingvistik va interlingvistik tahlili, ingliz tilida va o'zbek tilida yuzaga keladigan tafovutlar.)
7. **Wierzbicka, A.** (1997). *Understanding cultures through their key words: English, Russian, Polish, and Japanese*. Oxford University Press. (Madaniyatlar va tillarning lug'aviy kalit so'zlari orqali enantisemiyaning qanday shakllanishini tushuntiradi.)
8. **Khan, M. S.** (2012). *Translation strategies for religious texts: A comparative study of Arabic and English*. Islamic University Press. (Diniy matnlarning tarjimasi va enantisemiya.)
9. **Nurmuratova, R.** (2021). *Tarjimaning pragmatik jihatlarini va ularning semantik xususiyatlari*. Tashkent: Universitet nashriyoti. (Tarjimaning pragmatik xususiyatlari va semantik o'zgarishlar, shuningdek, enantisemiya.)